

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 1994, 1998, 2002 РР. НА СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Особливості політичного розвитку України після проголошення незалежності в 1991 р. вимагають теоретичного осмислення сучасного партійного будівництва. В статті досліджується вплив парламентських електоральних циклів 1994, 1998, 2002 рр. на становлення партійної системи України та аналізується партійне структурування Парламенту за результатами виборів.

Методологічну основу дослідження складають теоретичні моделі функціонування партійних систем М.Дюверже та Дж.Сарторі [2; 3].

Взаємодія між партійними і виборчими системами вперше була описана французьким політологом М.Дюверже в його книзі «Конституційне право і політичні інститути» (1945 р.). «Закони Дюверже» звучать так: а) пропорційне представництво (виборча система) приводить до формування багатьох незалежних партій; б) мажоритарна система в два тури стимулює формування багатьох партій, які зв'язані одна з одною (схильні до компромісів, щоб у II турі отримати 50%+1 голос); в) правило плюральності (мажоритарна система відносної більшості) зумовлює появу двопартійної системи конкуруючих партій [2, с.265].

Сформовані М.Дюверже закони відразу ж визвали бурхливу полеміку. Адже, в соціально-культурних умовах різних країн і, навіть в різні соціально-політичні періоди розвитку однієї країни, вплив виборчих систем на функціонування і появу партійних систем може бути різним. Сам М.Дюверже з цього приводу сказав: «Взаємозв'язок між електоральними правилами і

партійними системами не є механічним і автоматичним. Особливий електоральний режим не прямолінійно відтворює відповідний тип партійної системи; він просто підсилює рух у напрямку до тієї чи іншої системи; він є сила, яка діє поряд з силами, частина з яких діє в абсолютно протилежному напрямку» [6, с.96].

Заслуговує на увагу і ідея М.Дюверже про «механічний» та «психологічний» ефекти виборчої системи. Дію першого можна відстежити, проаналізувавши результати одиничних виборів. І сутність його в тому, що всяка виборча система підсилює представництво сильних за рахунок слабших. Для того, щоб почав діяти психологічний ефект, потрібно, щоб відбулися мінімум ще одні вибори. Під дією «ефекту втрачених голосів» політичні актори на наступних виборах починають об'єднуватись. А виборці знову віддають голоси сильним партіям і об'єднанням. Таким чином відбувається структуризація політичного простору [6, с.97].

Дж.Сарторі була розроблена семитипова схема класифікації партійних систем з наступним їх поділом: з однією партією (однопартійна); з партією, що здійснює гегемонію (гегемоністська); з партією, що домінує (домінування); двопартійну; обмеженого (поміркованого) плюралізму; поляризованого плюралізму; атомізовану [1, с.26]. Дж.Сарторі пропонує також наступні 2 *правила* для підрахунку ефективного числа партій у партійній системі.

Правило 1. Партію меншості можна не враховувати, вважаючи її непотрібною увесь той час, поки вона залишається зайвою в тому значенні, що вона ніколи не знадобиться для можливої участі в коаліції більшості чи опозиції. І, навпаки, партію меншості варто враховувати, незалежно від її розмірів, якщо вона вбачає своє призначення в тому, щоб через якийсь час стати учасником урядової коаліції.

Правило 2. Партію вважають значимою, якщо її існування чи поява впливає на тактику конкуренції партій, орієнтованих на уряд [3, с.33].

Іншими словами, значимі партії повинні володіти або коаліційним потенціалом (відповідно до правила 1), або потенціалом, що шантажує (відповідно до правила 2). Партії, які не володіють нічим із перерахованого вище, можна відносити до незначимих і їх не враховувати.

На основі “законів Дюверже” та методології дослідження партійних систем Дж. Сарторі, проаналізувавши електоральні парламентські цикли в Україні 1994, 1998, 2002 рр., можна зробити наступну періодизацію становлення партійної системи України:

І період – період початкової багатопартійності (середина 80-х – кінець 1991 рр.).

Витоки сучасної багатопартійності в Україні можна віднести до підписання СРСР у 1975 р. Заключного акту гельсінської Народи з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації своєї діяльності у вигляді Української гельсінської групи. Однак діяльність цієї групи переслідувалась правлячими колами, а її члени зазнали репресій. Процес становлення багатопартійності в Україні відновився з початком перебудови, а після амністії політв'язнів-правозахисників з'явилися відверто антикомуністичні організації – Українська гельсінська спілка та Українська демократична спілка. В подальшому на базі цілого ряду демократичних організацій виник Народний Рух України за перебудову. Сама ідея Руху вийшла зі спілки письменників України, насамперед, її київської організації. 13 лютого 1989 р. в газеті “Літературна Україна” був опублікований проект програми Руху, а у вересні цього ж року відбувається його установчий з'їзд [1, с.42-47].

Після проведення перших альтернативних виборів 1990 р. до законодавчого органу влади в Україні виникає ряд політичних партій: Українська Гельсінська спілка перетворилась у партію, яка після установчого з'їзду отримала назву Українська республіканська партія. Відбулося розмежування на консерваторів і реформаторів у КПРС, з якої виділилась “Демократична платформа”, яка стала Партією демократичного відродження України. Процес прискорення партійного будівництва в Україні на даному етапі був обумовлений наступними значимими подіями:

а) в жовтні 1990 р. Верховна Рада (ВР) України скасувала статтю в Конституції УРСР про провідну і спрямовуючу роль Комуністичної партії;

б) прийняття 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України;

в) проведення в грудні 1991 р. референдуму щодо відношення населення України до незалежності та президентських виборів.

На кінець 1991 р. в Україні було зареєстровано 8 політичних партій: Українська Республіканська партія, Українська Селянська Демократична партія, Народна партія України, Партія Зелених України, Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України, Українська Християнсько-демократична партія, Соціалістична партія України [5, с.8].

II період – атомізованої багатопартійності (кінець 1991 р.– початок 1998 р.).

В даний період відбувається ряд подій, які мали суттєвий вплив на процес утворення політичних партій. Це, насамперед, прийняття ВР України Законів “Про об’єднання громадян” (16 червня 1992 р.) та “Про вибори народних депутатів України” (18 листопада 1993 р.), які заклали підвалини правового регулювання діяльності політичних партій. У цей період відбуваються вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 рр. та вибори Президента України.

Процес утворення партій в Україні у цей період проходив наступним чином:

- партії, які вийшли з лав Компартії України на основі різних політичних платформ;
- партії, створені на основі опозиційних рухів та об’єднань громадян, які виникли в процесі перебудови;
- партії антикомуністичного та антирадянського спрямування, зародження яких мало як власну, так і еміграційну природу та походження.

Для даного періоду була характерною легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій як основи політичної діяльності та партійних програм. На кінець 1994 р. в Україні було вже зареєстровано 35 політичних партій, а наприкінці 1997 р. – 54 [5, с.8].

Партійність депутатів ВР України на 1 грудня 1994 р. була слідує: КПУ – 91, НРУ – 22, СелПУ – 21, СПУ – 14, УРП – 11, КУН – 5, ППУ – 5, ПДВУ – 4, УНА – 3, ДемПУ – 3, СДПУ – 2, ГКУ – 2, ХДПУ – 2, УКРП – 1, ПЕВК – 1. Всього партійних депутатів – 187, позапартійних – 218. Політичне структурування відбулося за ідеологічною і партійною ознаками по лінії «ліві – неліві політичні сили» (насамперед, прокомуністична «група 239» та націонал-демократична «Народна рада»). Парламентська більшість і меншість у Верховній Раді II скликання мали переважно формалізований характер.

III період – формування системи поляризованого плюралізму (початок 1998 – 2004 рр.).

В даний період слід відмітити наступні істотні події, які мали вплив на становлення партійної системи України: вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в 2002 р., вибори Президента України 1999 р., прийняття Верховною Радою України Закону “Про політичні партії в Україні” (5 квітня 2001 р.). З прийняттям закону, який обумовлює діяльність політичних партій в Україні, була утворена нормативно-правова основа діяльності політичних партій, яку на сьогоднішній день складають: Конституція України, Закон України “Про політичні партії в Україні” (5 квітня 2001 р.) та Закон України “Про вибори народних депутатів України” (18 жовтня 2001 р.).

Процес утворення політичних партій у даний період відбувався наступним чином:

- нові політичні партії утворюються внаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах;
- утворення партій адміністративним шляхом;
- ряд партій починають утворюватися і функціонувати як лоббистські угруповання (партії-політичні проекти фінансово промислових груп та окремих осіб).

Запровадження змішаної виборчої системи з 1998 р. призвело до певного підвищення ролі політичних партій у суспільному житті. Політична структуризація Верховної Ради III скликання відбулася по лінії “пропрезидентські – антипрезидентські сили”. Фракції і парламентські групи формувалися під конкретного лідера за корпоративною, регіональною, партійною та ідеологічною ознаками. Стійка більшість у Парламенті так і не була створена. Це пояснюється, зокрема,

відсутністю у потенційної більшості важелів впливу на формування Уряду та впливом глави держави на формування фракцій (груп) у Парламенті. Але, з 3 лютого 2000р. до травня 2001 р. у парламенті діяла пропрезидентська більшість, яка була створена штучно [4, с.12].

В Україні напередодні парламентських виборів 2002 р. експерти чітко виокремлювали наступні основні фінансово-промислові групи: Донецька ФПГ (політична надбудова – Партія регіонів), Дніпропетровська ФПГ (політична надбудова – політична партія «Трудова Україна»), група «Г.Суркіс – В.Медведчук» (політична надбудова – СДПУ(о), група П.Порошенка (політична надбудова – партія «Солідарність»), група Ю.Тимошенко (політична надбудова – ВО «Батьківщина»). Таким чином, ідеологічний чинник створення партій останнім часом суттєво поступається за своїм впливом адміністративним, бізнесовим та суб'єктивним чинникам. Інтенсифікація цього процесу, «клонування» партій зумовлені переважно потребами легалізації, захисту та просуванням інтересів державно-політичної, бізнесової та партійно-політичної еліти.

На виборах Верховної Ради України 2002 р. за партійними списками представники опозиційних партій і блоків (ВБ В.Ющенко «Наша Україна», ВБ Ю.Тимошенко, КПУ, СПУ) разом здобули понад 57% голосів виборців, тоді як пропрезидентські партії і блоки (ВБ «За єдину Україну», СДПУ(о)) – втричі менше (понад 18%). Політична структуризація Парламенту відбулася за критеріси ставлення до Президента України: «пропрезидентські – антипрезидентські сили» [4, с.10]. Таким чином, утворення фракцій і груп у ВР України IV скликання формально відбувалося за партійною ознакою. Однак, уже невдовзі у Парламенті розпочалося створення фракцій і груп за регіональною та корпоративною ознаками, а також під окремих лідерів. 27 вересня 2002 р. була створена парламентська більшість загальною чисельністю 226 депутатів. Учасники більшості підписали Угоду та положення про більшість у яких визначили засади її діяльності та першочергові політичні завдання [7]. Після утворення більшості структура Парламенту мала наступний вигляд: проурядова більшість, ліва опозиція (КПУ, СПУ), правоцентристська опозиція (ВБ В.Ющенко «Наша Україна», ВБ Ю.Тимошенко). Таким чином, в партійній системі України наявними є більшість ознак партійної системи поляризованого плюралізму (за класифікацією Дж.Сарторі). Стабільність і ефективність функціонування такої системи залежить від міцності коаліції центристських сил.

Отже, проаналізувавши становлення партійної системи України, можна зробити наступні висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України мали парламентські вибори 1994, 1998, 2002 рр. Особливо вибори 1998 та 2002 рр., які проходили за змішаною пропорційно-мажоритарною системою;

б) процес становлення партійної системи України можна передати наступним чином: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму;

в) партійна система поляризованого плюралізму є перехідною і еволюціонує, як правило, до системи поміркованого плюралізму, яка є характерною для цілого ряду розвинутих демократичних країн світу.

1. Білоус А. Політичні об'єднання України. – К.: Україна, 1993. – 108 с.

2. Дюверже М. Политические партии. – М.: Академический проект. – 560 с.

3. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур мотивів і результатів. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.

4. Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2003. – №2. – С.2-25.

5. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.15–61.

6. Яргомская Н.Б. Избирательная система // Полис. – 2000. – №2. – С.95–98

7. Угода про утворення та основні засади діяльності постійно діючої парламентської більшості у Верховній Раді України IV скликання. – Голос України. – 2002. – 10 жовтня.

SUMMARY

Ostapets Y. Influence of the Parliament election in 1994, 1998, 2002 on the form of the Party System of Ukraine.

Article is analysing the influence of the Parliament electoral cycles in 1994, 1998, 2002 on the form of the Party System of Ukraine. It is giving a characteristic of the party structure of Verchovna Rada of Ukraine basing on the election results.

The methodological base of the research are the theoretical models of functions of the Party System by G. Sartori and M. Duverger.

Т. БЕЗЕГА